

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Факультет журналістики  
Кафедра журналістики та нових медіа

**БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

на тему:

**СИМВОЛІЗМ ФОТОРОБІТ ЧАСІВ ПОВНОМАСШТАБНОГО  
ВТОРГНЕННЯ: ХУДОЖНІ ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙСНОСТІ**

Здобувача першого (бакалаврського)  
рівня вищої освіти  
групи ЖУРБ-2-21-4.0д.  
галузі знань 06 Журналістика  
спеціальності 061 Журналістика  
освітньої програми 061.00.01  
Журналістика  
Ананічевої Марії Георгіївни

Використання чужих ідей,  
результатів і текстів  
мають посилання на відповідне  
джерело

\_\_\_\_\_ (підпис студента) (ініціали, прізвище)

Науковий керівник:  
Фруктова Я. С.,  
кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри журналістики та  
нових медіа

Розширена шкала \_\_\_\_\_

Кількість балів: \_\_\_\_\_ Оцінка: ECTS \_\_\_\_\_

Допускаю до захисту перед ЕК

\_\_\_\_\_

І.В. Погребняк,

завідувач кафедри журналістики та нових медіа

Голова комісії \_\_\_\_\_

(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії \_\_\_\_\_

(підпис) (ініціали, прізвище)

\_\_\_\_\_ (підпис) (ініціали, прізвище)

\_\_\_\_\_ (підпис) (ініціали, прізвище)

## ЗМІСТ

|                                                       |           |
|-------------------------------------------------------|-----------|
| <b>I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА .....</b>                  | <b>3</b>  |
| 1.1. Обґрунтування актуальності проєкту .....         | 3         |
| 1.2. Мета і завдання роботи .....                     | 4         |
| 1.3. Перелік методів здійснення творчого пошуку ..... | 5         |
| <br><b>II. СПЕЦИФІКАЦІЯ ПРОЄКТУ «У ФОКУСІ» .....</b>  | <b>7</b>  |
| 2.1. Теоретико-методологічні засади .....             | 7         |
| 2.2. Контент-аналіз.....                              | 13        |
| 2.3. Цільова аудиторія проєкту «У фокусі».....        | 15        |
| 2.4. Структура/рубрикація проєкту .....               | 17        |
| 2.5. Контент та засоби виразності .....               | 19        |
| 2.6. Технічні і програмні засоби .....                | 20        |
| 2.7. Сфера застосування та результати апробації ..... | 22        |
| 2.8. Висновки.....                                    | 24        |
| <br><b>III. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ .....</b>  | <b>26</b> |
| <br><b>IV. ДОКУМЕНТАЦІЯ .....</b>                     | <b>29</b> |
| <br><b>V. АНОТАЦІЯ.....</b>                           | <b>44</b> |

## І. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

### 1.1. Обґрунтування актуальності проєкту

**Актуальність** дослідження художніх засобів відображення дійсності у фотороботах у період воєнних дій після 24 лютого 2022 року зумовлена декількома чинниками, що відповідають інформаційним та соціокультурним запитам сучасного українського та світового суспільства. Від початку повномасштабного вторгнення фотографія стала одним із домінуючих засобів комунікації про воєнну реальність як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні, про що йдеться в дослідженні С. Рейнке де Буйтраго («Visual framings of the war in Ukraine: Evoking emotions and mobilization») [18], у якому авторка аналізує роль візуальних образів у формуванні емоційного сприйняття війни та мобілізації громадськості. Також фотографія – це інструмент збереження історичної інформації для подальшого дослідження та формування колективної пам'яті, на чому наголошує Д. Пятіна у своєму дослідженні «Фотографія, як засіб збереження історичної пам'яті» [8]. Все більшої актуальності набуває питання етики створення й поширення зображень, які демонструють страждання людей. Згідно з дослідженням, опублікованим у «Proceedings of the National Academy of Sciences» [21], фотографії окремих жертв викликають сильніший емоційний відгук і співчуття порівняно зі статистичними даними про кількість загиблих.

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року фотожурналістика відіграє важливу роль у документуванні воєнних злочинів та комунікації зі світовою спільнотою. Як зазначає Юлія Мазур у дослідженні «A visual representation of the Russo-Ukrainian War» [16], меседжі, закладені у фото, формують колективну емоційну реакцію. Символи, закладені у візуальний контент, виступають інструментом медіаполітики та формування національної ідентичності за думкою К. Кислюка (Visual frames of the Russian-Ukrainian war in Ukrainian culture) [15].

Українські й міжнародні фоторепортери використовують у своїй роботі художні засоби – композицію, колір, символи. Багато з цих фоторобіт отримують міжнародне визнання, зокрема в межах конкурсу «*World Press Photo*». Це підкреслює їхню роль у фіксації й збереженні історії.

Для реалізації теми бакалаврської роботи обрано медіапроект «У фокусі» – українськомовний YouTube-канал, присвячений фотомистецтву як засобу передачі меседжів. Основними напрямками проекту є дослідження художніх засобів у фотороботах, аналіз символізму, закладеного у фотографії воєнного часу, а також етичні аспекти фотожурналістики.

**Обґрунтування проекту.** «У фокусі» – це українськомовний авторський YouTube-канал, створений з метою дослідження фотографії як інструменту фіксації реальності, збереження історичної пам'яті та передачі власних думок і змістів.

YouTube наразі є одним з основних джерел інформації для молодшої та середньої вікової аудиторії в Україні. Формат подкастів дає можливість поєднати аналіз із візуальним контентом, що ідеально підходить для тем, що стосуються фотомистецтва.

Проект має на меті формування критичного мислення в суспільства щодо візуального контенту, розуміння символів та поширення інструментів створення власних фоторобіт.

Водночас «У фокусі» має перспективу подальшого розвитку: у майбутньому тематика каналу розшириться на дослідження біографії визначних фотографів, режисерів, аналіз книжок, що стосуються фотомистецтва.

## **1.2. Мета і завдання роботи**

**Мета дослідження** полягає в аналізі фоторобіт часів повномасштабного вторгнення й виявленні художніх засобів відображення дійсності.

Аби реалізувати поставлену мету, потрібно поставити такі чіткі **завдання**:

1. Виявити фотороботи часів повномасштабного вторгнення, які мали значний емоційний вплив на українців та міжнародну спільноту.
2. Визначити художні засоби, використані у фотороботах часів повномасштабного вторгнення, такі як композиція, колір, символіка, алюзії та інші елементи.
3. Оцінити вплив фоторобіт на формування колективної пам'яті та громадської думки шляхом аналізу публікацій у міжнародних і українських медіа та соціальних мережах. Також завдяки результатам досліджень, які фіксують реакцію аудиторії на воєнні фотографії.
4. Визначити правила, якими мають послуговуватись фотожурналісти та митці, коли створюють емоційно чутливий контент

**Об'єкт дослідження** – художні засоби у фотороботах, що відображають воєнну реальність.

**Предмет дослідження** – фотороботи, що зображують події під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

### 1.3. Перелік методів здійснення творчого пошуку

Методами дослідження, якими ми керувалися при здійсненні творчого пошуку, в основному були методи першої групи – методи індивідуального творчого пошуку: метод аналогії, та інверсії.

Аналіз досліджень про фотографію, фоторобіт часів повномасштабного вторгнення та робіт часів Другої світової війни допоміг зібрати власну теоретичну базу, на якій і будувалися методи творчого пошуку.

Метод аналогії дав змогу провести паралелі між сучасними фотороботами, створеними під час російсько-української війни, та творами класичних художників, таких як Ганс Гольбейн, Нікола Пуссен, Франсіско Гоя.

Метод допоміг виявити візуальні символи, якими сучасні фотомитці наповнюють свої роботи, таким чином даючи візуальне посилення на конкретні події історії людства й формуючи емоційне сприйняття подій російсько-української війни.

Метод інверсії було застосовано для виявлення випадків, коли фотографи навмисно змінювали усталені візуальні коди – поєднання елементів мирного життя з образами воєнної реальності. Яскравим прикладом цього є роботи фотографа Станіслава Сеника, зокрема його проєкт 2022 року, у якому він знімав чернігівських випускників на тлі зруйнованого міста [7]. Такі образи, як дитячі іграшки серед руїн чи святкове вбрання на фоні спалених танків, створюють потужний емоційний ефект завдяки контрасту.

Також у межах творчого пошуку здійснювався моніторинг актуальних новин та фоторобіт, що викликали емоційний резонанс та обговорення в українському суспільстві. Для цього використовувалися як новинні ресурси, так і соціальні платформи TikTok, Instagram та Threads.

## II. СПЕЦИФІКАЦІЯ ПРОЄКТУ «У ФОКУСІ»

### 2.1. Теоретико-методологічні засади

Для глибшого розкриття теми бакалаврської роботи «Символізм фоторобіт часів повномасштабного вторгнення: художні засоби відображення дійсності» було обрано авторський медіапроект «У фокусі». YouTube-канал орієнтований на формат подкастів. Мета проєкту полягає в дослідженні фотомистецтва як інструменту документування реальності, формування колективної пам'яті та передачі власних думок і сенсів.

Після 24 лютого 2022 року фотографія в Україні вийшла на новий рівень фіксації реальності – з цього моменту вона перетворилась на спосіб комунікації українців зі світом. Відтепер кожна світлина – це задокументований доказ подій, зокрема воєнних злочинів, які ми переживаємо, і можливість показати світу, що з нами відбувається. Фотографія щодня фіксує трагедію та спротив українського народу, допомагає створити й закріпити образ та імідж нації на міжнародній арені, впливає на міжнародну громадську думку. Як зазначила Сібілла Рейнке де Буйтраго у дослідженні «Visual framings of the war in Ukraine: Evoking emotions and mobilization» [18], саме візуальні образи – зокрема фотографії – стали основним рушієм емоційної мобілізації й формування колективної свідомості суспільства щодо війни Росії проти України.

Не дивлячись на кількість фоторепортажів з місць трагедій, рідко воєнні фотографії стають лише прямим зображенням події. Вони насичені символами, візуальними метафорами, алюзіями на історичні події та національні коди. У світлині Еміліо Моренатті, який сфотографував Наталю Севрюкову біля її зруйнованого житлового будинку після ракетного обстрілу в Києві 25 лютого 2022 р. [додаток А], ми бачимо не лише архітектуру. Ми бачимо втрачені життя, загублені мрії та спогади. На фотографії Наталя Севрюкова стоїть перед руїнами свого будинку, охоплена емоціями. Її постава, вираз обличчя та сльози на очах відображають глибокий шок, розпач, безпорадність і неможливість

запобігти руйнуванню її дому та життя. Цей образ символізує втрату безпеки, дому та глибоку травму, яку переживають цивільні під час війни. Зруйнована будівля заповнює весь простір кадру – глядач не бачить її краю, і через це здається, наче вона простягається далеко за межами рамок, визначених пристроєм. Таким чином іспанський фотожурналіст показує масштаб руйнації та жаху, що охопив міста України. Ця фотографія спричинила великий резонанс у міжнародних медіа. The Atlantic представив світлину, як один із ключових образів війни в Україні. Еміліо Моренатті також опублікував фото на своєму офіційному інстаграм-акаунті, де поділився історією Наталії.

Подібну силу має світлина, зроблена Андрієм Марінком після російського авіаудару по Харкову 30 серпня 2024 року [додаток Б]. На ньому зафіксовано момент падіння чоловіка з палаючого вікна багатоповерхівки. Композиція кадру є алюзією на відому фотографію Річарда Дрю «The Falling Man» [додаток В], зроблену під час теракту 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку. В обох випадках – це не просто зафіксована камерою смерть, а візуальне втілення безвиході, крихкості людського життя та тієї миті, коли воно несподівано обривається.

Інша світлина, у яку закладено глибокий символізм – знімок жінки, яка стоїть на зруйнованій зупинці громадського транспорту в Миколаєві (Еміліо Моренатті, 27 жовтня 2022) [додаток Г]. Вона не плаче, не панікує – просто чекає на транспорт. Ця світлина демонструє, як війна увійшла в наше життя й перетворилась на буденність.

Ще одним виразним образом, який отримав значний резонанс набув широкого розголосу та став символом незламності, є світлина Єлизавети Серватинської, випускниці київського столичного університету імені Бориса Грінченка, зроблена 6 квітня 2022 року в місті Бородянка на Київщині. Після деокупації міста фотографка однією з перших зафіксувала на камеру один із найбільш впізнаваних об'єктів початку війни – кухонну шафку, що вціліла на фасаді зруйнованої багатоповерхівки. Цей образ одразу отримав широкий

емоційний відгук серед українців. У медіа й соцмережах шафку почали сприймати як метафору стійкості українців – простий побутовий предмет, що «тримається» попри масштабну руйнацію. Знімок швидко поширився в медіапросторі й набув значення культурного символу. Ілюстратор Олександр Грехов створив серію артів на його основі, а сама шафка стала елементом національного візуального наративу опору.

Українська фотожурналістка Єлизавета Серватинська також запам'яталась своїми роботами під час роботи на Суспільному мовнику в перші місяці повномасштабного вторгнення. Вона створила низку емоційно сильних фоторепортажів із Києва та передмість. Її фотографії передають нову буденність життя під час війни – крізь символи дитинства, побуту та громадянської стійкості. У своїх серіях Серватинська фіксувала тренування з домедичної допомоги, заняття у школах під час повітряних тривог, релігійні зібрання, мітинги на підтримку військовополонених та атмосферу міста, яке адаптується до умов постійного відключення електроенергії. Роботи Серватинської вирізняються увагою до людського емоційного стану в моменти тривоги чи тиші. Її стиль – це поєднання репортажної точності з чутливим ставленням до особистих історій героїв.

Символізм, закладений у роботах українських фотографів, розкривається через порівняння з класичними творами мистецтва. Це добре ілюструє серія знімків військового Дмитра Козацького на позивний Орест, який повернувся з полону [додаток К]. У жовтні 2022 року фотографи Костянтин і Влада Ліберови опублікували серію портретів Дмитра Козацького після його звільнення з російського полону. Ці знімки створено за згодою самого Дмитра та опубліковані на сторінці фотографів в Instagram. Фотографи зазначили, що прагнули передати через об'єктив незламність української нації та біль, який читається в погляді бійця. У своїх публікаціях Ліберови неодноразово підкреслювали, що їхні фотографії мають глибокий символізм і можуть

викликати асоціації з класичними творами мистецтва. Зокрема, образ Дмитра Козацького після полону, за словами фотографів, відображає не лише фізичні зміни, але й внутрішню силу та незламність духу, що може бути співзвучним з образом, закладеним у картину «Мертвий Христос у Гробі» Ганса Гольбейна [додаток Л]. Світлина Дмитра Козацького після полону були широко висвітлені в українських медіа. Видання «Українська правда. Життя» опублікувало статтю, в якій йшлося про ці фотографії та їхній емоційний вплив [5]. Образи дітей серед уламків на руїнах власних домівок викликають алюзії до «Розправи над невинними» Пітера Рубенса, а фотографії зруйнованого Маріуполя, зокрема світлина Дмитра Козацького з Азовсталі [додаток Н], паралельні з катастрофізмом «Останнього дня Помпеї» Карла Брюллова [додаток М].

Такі приклади демонструють нам, як фотороботи періоду повномасштабного вторгнення перейшли з прямого репортажу й фіксації воєнної реальності у мистецьке осмислення подій. Зображення перетворились на інструмент збереження історії – символи втрат, спротиву, незламності.

Під час реалізації теми бакалаврської роботи було розроблено концепцію розвитку каналу «У фокусі». У центр закладено аналіз фоторобіт крізь призму візуальних метафор, культурної спадщини, історичних паралелей та композиційних прийомів. Це відкриває можливість для глядачів і слухачів критично оцінювати наявні в інтернеті фотографії, а також створювати власні фотопроекти. Публікації на платформі дозволяють розділити контент на тематичні блоки: художні засоби фіксації дійсності; формування колективної пам'яті; символіка війни; етика фотожурналістики. Одним із головних напрямків є пояснення того, як фотографія здатна не лише задокументувати, а й підкреслити потрібні наративи, які фотографія може доносити українцям та світовій спільноті.

Під час аналізу фотографій було виявлено низку образів, і композиційних рішень, які українські та міжнародні фоторепортери повторюють з кадру в кадр для створення емоційно значущих світлин:

- саодиока постать на тлі руїн (образ вразливості, залишеності, втрати дому) [Додаток Д], [Додаток А], [Додаток И].
- діти в укриттях (символ страждань цивільних, невинності й майбутнього України) [Додаток Е] [Додаток Ж].
- контраст яскравих кольорів з мирного життя з руїнами (прихід війни в кожен дім, страждання) [Додаток И], [Додаток Г].
- алюзії на відомі візуальні образи з історії катастроф ХХ–ХХІ ст. (фото чоловіка, який насмерть випав із палаючого вікна квартири після авіаційного удару Росії по Харкову 30 серпня 2024 р. – кадр відсилає до відомої фотографії «The Falling Man» з 11 вересня.) [Додаток Б] [Додаток В].

Контент проєкту «У фокусі» міститиме не лише пошук цих символів, а й пояснюватиме їх походження, значення, емоційний вплив, способи застосування. Кожне відео, кожна аналітична публікація чи подкаст – це спроба осмислити фотомистецтво в контексті російсько-української війни. Наприклад, у дослідженні «Visual framings of the war in Ukraine: Evoking emotions and mobilization» [18] Сібілла Рейнке де Буйтраго зазначає, що візуальні образи, зокрема фотографії, стали основним рушієм емоційної мобілізації та формування колективної свідомості суспільства щодо війни Росії проти України. Тобто українським фотожурналістам важливо вміти створювати такі світлини, які емоційно зворушують глядача. Не менш важливим залишається те, що подібні матеріали розвивають медіаграмотність та навчають критично читати фотографії й усвідомлювати, що нам подають і з яким посилом. Стаття «”Перепрочитати” фотографію: інформаційно-смилова війна і візуальний контент» на сайті «День» [12] розглядає, як фотографії можуть бути

інтерпретовані по-різному залежно від контексту та як важливо навчитися «читати» зображення критично.

Таким чином, YouTube-канал «У фокусі» виступає медіаплатформою, що охоплює широкий спектр тем і поєднує аналітичний підхід до фотографії з доступною формою подачі для цільової аудиторії. Тут з'являється простір для публічного діалогу про фотографію як форму пам'яті, журналістську етику та художній погляд в умовах війни.

Окремий блок контенту каналу присвячено етиці зображення війни. Важливо проговорити питання й визначити загальні правила, як медіа мають зображати смерть і біль. Чи маємо ми моральне право поширювати обличчя загиблих? Як медіа можуть уникнути перетворення трагедії на шоу? Ці теми особливо важливі для українського суспільства сьогодні. Дослідження «Iconic photographs and the ebb and flow of empathic response to humanitarian disasters» [20] доводить, що окремі зображення (наприклад, фото загиблого сирійського хлопчика Айлана Курді [Додаток Р]) викликають сильніші емоції, ніж статистика. Це підтверджує той факт, що фотографія має силу не лише інформувати, а й формувати емпатію. І потребує відповідального підходу і чітко визначених правил. У науковій статті «Етичні проблеми висвітлення смерті у фотоматеріалах медіа» [4] порушуються питання відсутності норм розміщення фотоматеріалів. Прикладом нерозуміння частиною українського суспільства правил поширення чутливого контенту слугує нещодавній скандал: Даша Малахова розмістила фото, підлітків, які загинули внаслідок російської ракетної атаки 4 квітня. Знімок із похорону, на якому видно труну з дітьми, вона розмістила як обкладинку свого блогу у Facebook. Зображення не було заблюреном і швидко викликало хвилю обурення серед українських користувачів. Цей випадок демонструє потребу українського суспільства у чітких, публічно озвучених правилах створення та поширення емоційно чутливого контенту. Натомість ми маємо рекомендації – у вересні 2024 року

КЖЕ оприлюднила рекомендації для медіа щодо публікації фотографій людей, які загинули внаслідок російської агресії [9]. Основні тези стосуються уникнення натуралістичних зображень або жахливих подробиць, які можуть травмувати рідних загиблих та аудиторію. Також визначається, що оприлюднення таких матеріалів можливе лише тоді, коли без них картина у публікації буде неповною. КЖЕ наголошують на повазі приватного життя загиблих та їх родичів, і просять уникати зображень загиблих без чіткої потреби в їхньому оприлюдненні.

## **2.2. Контент-аналіз**

### **«Кришки – подкаст про фотографію українською»**

Українськомовний подкаст про фотографію, доступний на різних платформах, у тому числі на YouTube. Проєкт позиціонує себе як простір для неформального діалогу про сучасну фотографію. Подкаст створили чотири українські фотографи, які також є його ведучими: Артем, Богдан, Саша та Софія. Вони мають чітко виражене прагнення розвивати якісний україномовний контент у сфері фотомистецтва й обговорюють у випусках як творчі, так і технічні аспекти фотографії.

Подкаст має формат розмови, часто з елементами дружньої комунікації учасників між собою. У деяких випусках з'являються гості – українські фотографи, а також фахівці, пов'язані з освітою у сфері фотографії або медіа. Один епізод зазвичай триває від 40 хвилин до 1,5 години. Подкаст охоплює широкий широкий спектр тем: від розмов про улюблену камеру до роздумів про етику у фотожурналістиці або вплив штучного інтелекту на сферу візуального мистецтва.

Аудиторією подкасту є переважно українські фотографи-початківці, студенти творчих спеціальностей, фахівці креативної сфери, а також аматори, які прагнуть осмислити фотографію не тільки як технічне вміння, а і як

культурне явище. Важливо, що подкаст не зосереджується винятково на технічних деталях, чим нерідко грішать подібні проекти, а також привертає увагу мислездатної аудиторії, яка цікавиться питаннями сенсу, впливу, соціального контексту зображень.

### **«PRO фотографію та відео / Фотошкола онлайн»:**

Український проєкт, присвячений навчанню фотографії та відеозйомки. Має свій YouTube-канал, де доволі активно публікуються відео освітнього характеру. Основний акцент робиться на практичних знаннях для початківців і професіоналів. Форматами відео є поради для зйомки, огляди техніки, майстер-класи, інтерв'ю. Аудиторія каналу – це переважно молодь 18–35 років: початківці у фото- й відеозйомці, блогери, аматори та практикуючі фотографи.

У своїх відео автори каналу свідомо оминають тему повномасштабної війни в Україні. З одного боку, це можна сприймати як спробу створити безпечний простір – острівця стабільності, де глядач може відволіктися від щоденних новин і зосередитися на творчості. Але з іншого – така мовчанка видається промовистою. Адже в час, коли фотографія стала інструментом пам'яті, доказом злочинів і голосом тих, хто вже не може говорити сам, уникати теми війни означає відмовитися від глибшого змісту й відповідальності. У результаті проєкт втрачає шанс бути не просто освітнім, а суспільно значущим медіа.

Однак, YouTube-канал має яскравий контент, і зачіпає широку українську аудиторію спектром тем та створенням контенту українською мовою. Зосереджуючись на технічних аспектах і навчанні, проєкт ігнорує культурний простір України й події, які тут відбуваються. Відсутній глибокий журналістський чи критичний контент.

### 2.3. Цільова аудиторія проєкту «У Фокусі»

**Вік:** молоді люди віком від 18 до 35 років, які цікавляться візуальним мистецтвом, зокрема фотографією

Аналітика охоплення за березень-квітень 2025 року.

13–17 років – 0%

18–24 роки – 40,6%

25–34 роки – 48,9%

35–44 роки – 10,5%

**Стать:** здебільшого жінки

Жінки – 83,5%

Чоловіки – 16,5%

**Рівень заробітку глядача:** малозабезпечені молоді спеціалісти у творчих професіях, фотографи-початківці та студенти мистецьких і гуманітарних напрямів. Частина аудиторії має середній рівень доходу й шукає способи для подальшого професійного розвитку. Інша частина – студенти, які активно споживають контент з освітньою та мотиваційною метою.

**Географія аудиторії:** подкаст «У фокусі» не має чіткої географічної прив'язки, однак мова YouTube-каналу українська, що виступає національним маркером, а контент прив'язаний до українського контексту (зокрема подій війни, ролі фотографії в документуванні досвіду країни).

**За країнами:**

Україна – 64%

Польща – 1%

Інші країни – 35%

**За містами:**

Київ – 47,4%

Львів – 15,8%

Інші міста – 36,8%

### **Основні інтереси аудиторії це**

- фотографія, як мистецтво
- саморозвиток та творча самореалізація
- фотожурналістика
- фотографія, як форма емоційної терапії
- інтерес до створення фотографських проєктів (бекстейдж, інтерв'ю з митцями)

### **Основні цінності аудиторії це**

- підтримка українського контенту, культури, митців
- етичне споживання медіа (відмова від російського контенту)

### **Основна цінність контенту подкасту «У фокусі»:**

- для читачів – натхнення, освітній контент, українська мова, чесність і чутливість
- для запрошених учасників – творче самовираження, промоція української фотографії, розвиток зв'язків з індустрією

### **Проблеми читача, які вирішує подкаст «У фокусі»:**

- брак українськомовного контенту про фотографію
- відсутність інтерв'ю з українськими фотографами, як джерела натхнення та професійного розвитку
- потреба в рефлексії – подкаст допомагає слухачам осмислювати свій творчий шлях, емоції та життєві пріоритети
- запит на розмовний, глибокий і доступний формат – без пафосу, з щирістю, у стилі розмови між друзями
- бажання належати до українського культурного простору
- проговорення правил етичного зображення трагедії

## 2.4. Структура/ рубрикація медіапроекту.

YouTube-канал «У фокусі» був створений до початку роботи над бакалаврською кваліфікаційною роботою і спочатку позиціював себе як простір лайф-стайл контенту, без глибокого занурення в аналіз фоторобіт і без обговорення ролі візуального мистецтва в культурі. Для реалізації теми бакалаврської роботи – «Символізм фоторобіт часів повномасштабного вторгнення: художні засоби відображення дійсності» – структура каналу була адаптована з урахуванням нового шляху розвитку.

Назва «У фокусі» відображає прагнення об'єднати технічну складову фотографії з культурним контекстом, у якому вона створюється. «Фокус» – це термін з фотографії, який означає чіткість, акцент. Проте інтерпретація назви не закінчується на технічному аспекті. Також ми вживаємо словосполучення «У фокусі», коли йдеться про те, на що ми спрямовуємо свою увагу та енергію. Нікнейм «InFocusUA». вказує на українське походження проєкту, географічну й національну прив'язку. Це також маркер українського контенту для глобальної аудиторії, яка може шукати матеріали про війну в Україні або про нашу культуру. Головною фотографією каналу стало лаконічне зображення фотоапарата й назва. Це зроблено для того, щоб виділитися завдяки контрасту в потоці контенту, і одразу давати глядачу зрозуміти основну тематику каналу. Також важливим є не переобтяжувати іконку й канал занадто яскравими кольорами, бо ми чіпляємо тригерну тему для українців – війну.

Для розподілу відеоконтенту за рубриками, було створено плейлисти:

- **СИМВОЛИ ВІЙНИ** – рубрика, присвячена фотороботам, що викликали великий резонанс. Передбачається аналіз знакових знімків, алюзій на класичне мистецтво, розбір композиційних прийомів (світло, колір).
- **ВІЗУАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ** – рубрика, присвячена темі збереження історичної інформації фотографією. Тут планується аналізувати, як

фотороботи перетворюються на частину історії, яка не тільки формує колективну пам'ять, а й стає частиною майбутніх досліджень.

- **ЛЮДИ** – рубрика, присвячена героям фото та фотографам. Розповідь про їхнє життя, як вони опинилися на цьому знімку й що було з героями далі.
- **ЕТИКА КАДРУ** – рубрика для обговорення складних етичних питань, пов'язаних зі знімкуванням та поширенням зображень, які відображають страждання людей. Порушуються питання: як знімати смерть? чи має фото шокувати? що таке межа приватного в публічному просторі? Мета створення цієї рубрики – не тільки зібрати всі можливі правила та рекомендації української та міжнародної спільноти щодо фіксування воєнних подій, а й підняти питання поширення цих знімків людьми.
- **НАТХНЕННЯ** – авторська рубрика про книги, фільми, пісні, які впливають на бачення фотографії.

Рубрикація потрібна не лише для впорядкування контенту, а й для логічного переходу від загального до конкретного. Структурований підхід до створення матеріалів дозволяє глядачеві не просто переглядати ролики в хаотичному порядку, а й проходити певний інтелектуальний шлях: спершу відчувати загальний меседж, який ми закладаємо, а потім заглибитися у його зміст, контекст і культурний шар. Така побудова змісту сприяє кращому засвоєнню інформації та розвитку медіаграмотності.

Добре спланована рубрикація також сприяє адаптації вже створеного каналу до дослідницьких завдань бакалаврської роботи, надаючи їй належну структуру та методологічне обґрунтування. Тому YouTube-канал «У фокусі» органічно поєднує функції авторського медіапроекту з інструментом наукового аналізу.

## 2.5. Контент та засоби виразності.

Акаунт «У фокусі» у соцмережі YouTube можна віднести до аудіовізуального контенту. Цей тип контенту популярний у більшості соціальних мереж, а в обраній соцмережі «YouTube» є основним форматом, який споживає аудиторія. Аудіовізуальний формат є одним із найефективніших способів подачі інформації. Це підтверджує дослідження, проведене у 2023 році Л. Івановою та Д. Джабраїловим [6]. Експеримент показав, що поєднання зображення та звуку в навчальному контенті покращує якість засвоєння матеріалу студентами. З психологічного погляду поєднання відео та аудіо найкраще привертає увагу аудиторії та викликає емоційний відгук.

Контент каналу містить як відеоряд, аудіо, фотоматеріали, так і звукові елементи – музичний супровід, шумові ефекти, перебивки, що створюють цілісне мультимедійне сприйняття й підсилюють емоційне навантаження кожного епізоду. Також можна публікувати текстові пости, однак вони орієнтовані переважно на вже наявну аудиторію, а не на залучення нових підписників.

Формат каналу був обраний як найдоцільніший для розкриття теми дипломної роботи – аналізу фоторобіт часів повномасштабного вторгнення Росії в Україну для виявлення символізму й художніх засобів відображення дійсності.

Оскільки канал зосереджується на візуальній журналістиці, основними засобами виразності тут є:

- композиція кадру
- вмонтовані вставки з прикладами фотографій, про які йде мова;

Характер відео може відрізнятися залежно від тематики випуску. На каналі «У фокусі» публікується як аналітичний, так і інформаційний, пізнавальний, а подекуди й науковий контент.

## 2.6. Технічні і програмні засоби

Для створення Youtube-каналу «У фокусі» використано як технічні, так і програмні засоби.

Технічні засоби:

- ноутбук для збереження файлів, монтажу відео;
- проводні навушники для телефону, щоб поліпшити звук аудіодоріжки на відео;
- цифрова камера Sony a7IV для запису довгих подкастів. Завдяки можливості налаштування всіх параметрів самостійно (ISO, діафрагма, витримка, фокус), вона більше підходить для зйомок інтерв'ю, влогів та фрагментів із локацій.
- телефон – використовується як додатковий інструмент для оперативної зйомки, і для зйомки формату «Youtube Shorts». Також для монтажу й організаційних моментів роботи: пошуку фотографій, аналізу статей та досліджень.
- штатив Nama Star 75 – стабілізує камеру під час запису, дозволяє вести зйомку під різними кутами та зберігає чіткість зображення без тремтіння кадру.
- кільцева лампа – здебільшого виконує роль штатива для телефона. Водночас служить додатковим світлом на відео, спрямованим чітко на обличчя ведучої.
- світло для відеозйомки (LED-панель) – використовується для покращення якості картинки в умовах недостатнього освітлення, створює атмосферу й акцентує увагу на обличчі.
- Софтбокс.

Програмні засоби\вебсайти:

- CapCut – програма для обробки відео та аудіоконтенту, завдяки якій монтувалися відео та оброблялися аудіодоріжки. Обґрунтуванням такого вибору програми є її доступність для монтажу з ноутбуку, безкоштовне використання, інтуїтивно зрозумілий і широкий функціонал: доступність фонові музики, звукових та аудіовізуальних ефектів тощо.
- соціальна мережа TikTok для публікації окремих моментів відео і просування таким чином основного випуску
- Adobe Photoshop – використовується для обробки фотографій, створення обкладинок до відео. Саме в цій програмі було створено аватарку та візуальні елементи айдентики каналу.
- Google Docs – для планування контенту, написання сценаріїв та зберігання текстових напрацювань. Синхронізація з хмарним середовищем дозволяє працювати з матеріалами з будь-якого пристрою, з будь-якого місця, при будь-яких умовах (наприклад, під час відключень світла).
- Language-tool, OnlineCorrector – онлайн-сервіси для перевірки тексту на предмет стилістичних та орфографічних помилок;
- соціальні мережі «Facebook», «Instagram», «Threds» – для пошуку ідей для відео та натхнення (наприклад, аналіз коментарів під світлинами, щоб зрозуміти, які емоції вони викликають у підписників), а також для збору інформації для матеріалів та зв'язку з героями матеріалів, якщо вони є.

## 2.7 Сфера застосування та результати апробації

**Практичне значення.** Результати бакалаврської роботи можуть бути використані як додатковий навчальний матеріал для курсів фотожурналістики, візуальної комунікації, медіаграмотності та аналізу воєнної фотографії в

зкладах вищої освіти. Зібрані матеріали можуть ілюструвати лекції на теми про роль зображень у формуванні суспільної думки, особливості сприйняття фото у контексті війни, а також про стратегії маніпуляції суспільством через візуальний контент. Рубрики

Youtube-каналу «У фокусі» можуть стати основою для освітніх подкастів, семінарів чи онлайн-лекцій, присвячених аналізу візуальних символів і значень, закладених у фотографіях, а також етиці зображення війни.

Проект також може бути інтегрований у діяльність незалежних українських медіа, які створюють аналітичні формати. Наприклад, «Суспільне | Новини» – вони регулярно публікують документальні проекти, аналітичні інтерв'ю та сюжети, присвячені війні й українській ідентичності. «The Ukrainians» – незалежне українське медіа, яке досліджує соціокультурні теми у своїх публікаціях. Також може бути зацікавлене у форматі подкасту, який розкриває вплив фотографії на сприйняття війни. «Заборона» відома своїм фокусом на фотожурналістиці, порушенням питань етики зображень дійсності та правозахисному підході до тем війни. Випуски проекту можуть бути розміщені, як окремі рубрики або разом з фоторепортажами. «Detector Media» і «Texty.org.ua», відомі своєю аналітикою інших медіа, дезінформації та інфопростору. Можуть залучити подкаст до матеріалів про вплив фотографій та візуального контенту в умовах війни на суспільство та міжнародну спільноту. І також можуть порушувати питання етики фотожурналістики й надати професійну критику щодо поширення деяких особливо чутливих зображень іншими медіа. «Громадське», як платформа, що поєднує документальні відео, інтерв'ю та соціально важливі теми, також є потенційним майданчиком для співпраці, присвяченій документуванню війни через фотожурналістику.

У разі подальшого розвитку проекту, можливе адаптування відео з Youtube-каналу до форматів інших соціальних мереж (наприклад, *Instagram Reels* або *YouTube Shorts*) для розширення охоплення аудиторії.

У разі подальшого розширення платформи, відео з Youtube-каналу «У фокусі» можуть бути перемонтовані й адаптовані під формати інших соцмереж. Наприклад, Instagram Reels або Youtube Shorts, що дозволить охопити ширшу аудиторію. Матеріали бакалаврської роботи також можуть використовуватись на культурно-освітніх платформах. Зокрема на тематичних заходах, присвячених воєнній фотографії чи сучасному українському мистецтву.

Окремі випуски або елементи з каналу можуть бути використані у співпраці з цифровими музеями, онлайн-архівами воєнної пам'яті, платформами, присвяченими документуванню військових злочинів. Також можливе застосування у колабораціях із громадськими ініціативами, що займаються фіксацією історичної правди чи створенням відкритих цифрових архівів війни. Наприклад, «Архів війни» [1], заснований у березні 2022 року спільною командою ГО «Докудейз» та Infoscope. Це масштабна платформа, яка містить близько 20 мільйонів медіафайлів, понад 2 тисячі інтерв'ю зі свідками війни, а також автоматично архівує контент з понад 2800 телеграм-каналів, фіксуючи 36 тисяч подій і потенційних воєнних злочинів. Цей архів надає можливість громадським організаціям, правозахисникам та незалежним медіа безкоштовно зберігати цифрові матеріали, що сприяє збереженню історичної пам'яті. Іншим прикладом є «Цифровий архів документів про російсько-українську війну» [11], створений Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка за підтримки Українського культурного фонду. Цей архів зібрав понад 4000 документів з різних регіонів України, спрямованих на збереження історії України в онлайн-форматі та підтримку освітніх дослідницьких проєктів.

Аналітичні розбори світлин та символізму можуть стати частиною публічних дискусій на теми візуального досвіду війни, зокрема в контексті правил, яких мають дотримуватись фотожурналісти.

## 2.8. Висновки

У ході дослідження було проаналізовано роль фотографії як засобу журналістського впливу в умовах війни.

Виявлено фотороботи, що мали значний емоційний вплив на українське суспільство та міжнародну спільноту. Ці зображення стали символами сучасної війни, слугуючи як інструментом привернення уваги до трагедій, так і способом збереження історичної пам'яті.

Проаналізовано художні засоби, які використовують фотографи: колористика, центральна композиція, символіка, алюзії на твори мистецтва та контрасти. Вони допомагають не лише зафіксувати подію, а й передати емоційний контекст, сформувати меседж, який потрібно донести глядачеві. Такі прийоми перетворюють документальне фото у форму мистецького висловлювання, яке здатне викликати співпереживання, обурення чи натхнення.

Оцінено вплив фоторобіт на формування колективної пам'яті. Вони відіграють важливу роль у документуванні подій війни, формуванні наративів, що будуть визначальними для ідентичності майбутніх поколінь. Також дослідження підтвердило здатність воєнної фотографії впливати на громадську думку, міжнародну підтримку та суспільну мобілізацію.

У ході роботи було сформульовано ключові етичні принципи, якими мають керуватися фотожурналісти в умовах війни: повага до гідності зображених, отримання згоди на зйомку, контекстуалізація зображення та недопущення естетизації війни. Дотримання цих норм дозволяє зберегти баланс між необхідністю інформувати суспільство та захистом постраждалих.

Отже, фотомистецтво, яке відображає події часів повномасштабного вторгнення – це не просто документальний жанр, а потужний інструмент впливу на емоції, громадську думку та історичну пам'ять. Через поєднання естетичних і документальних елементів такі зображення здатні передати не лише факт події, а й колективну емоцію нації в умовах війни. Тема, досліджена

в бакалаврській роботі виконує роль збереження історії, формує уявлення про війну у міжнародному контексті та допомагає українцям не втрачати відчуття єдності. Водночас створення таких знімків вимагає дотримання етичних принципів: збереження гідності зображених, уникнення гіперестетизації та забезпечення контексту для правильного розуміння. Візуальні алюзії, відсилання до живопису та історичних подій лише підсилюють значення світлин, роблячи їх джерелом не лише інформації, а й національного досвіду. Саме тому тема візуального мистецтва у воєнний час залишається надзвичайно актуальною та потребує подальшого осмислення як у журналістському, так і мистецькому середовищі.

### III. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архів війни. URL: <https://ukrainewararchive.org/>
2. Баранівська М. Проект «Архів війни»: від інстинктивної реакції на вторгнення росіян до 20 млн завантажених медіафайлів, 2024. Детектор медіа. URL: <https://surl.li/kmnbpe>
3. Візуальна документація війни, березень 2022 – дотепер. Центр міської історії. URL: <https://surl.li/ixzsvn>
4. Гридчина В. Етичні проблеми висвітлення смерті у фотоматеріалах медіа, 2016. Наукова періодика України. URL: <https://surli.cc/tgzznf>
5. Загородній М. «Не хочу виглядати жертвою»: фотографі показали світлини з азовцем «Орестом» після полону, 2022. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/04/250690/>
6. Іванова Л., Джабраїлов Д. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЯКІСТЬ ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ, 2023. Репозиторій науково-технічної бібліотеки одеського національного технологічного університету URL: <https://surl.li/qnxprd>
7. Приседська В. Шкільний альбом війни. Випускники Чернігова зробили фотосесію на руїнах, 2022. BBC news Україна URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61769880>
8. Пятіна Д. Фотографія, як засіб збереження історичної пам'яті, 2021. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9947>
9. Рекомендації Комісії з журналістської етики щодо публікації фотографій людей, які загинули внаслідок агресії РФ, 2024. URL: <https://surl.li/peubrp>
10. Тиравський Ш. Відомі українські фотографи розповіли, як знімали свої найкращі світлини російсько-української війни, 2025. Foreign Ukraine. URL: <https://surl.li/icokau>

- 11.Цифровий архів документів про російсько-українську війну. ХДНБ ім. В. Г. Короленка. URL: <http://digitalarchivewar.korolenko.kharkov.com/>
- 12.Шуткевич О. «Перепрочитати» фотографію, 2019. День. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/intelektualnyy-turyzm-yak-chastyna-natsionalnoyi-stratehiyi>
- 13.Code of Ethics, 2021. National Press Photographers Association (NPPA). The voice of visual journalism. URL: <https://nppa.org/resources/code-ethics>
- 14.Evgeny Maloletka photography. URL: <https://www.evgenymaloletka.com/projects/russia-ukraine-war>
- 15.Kysliuk K. Visual frames of the Russian-Ukrainian war in Ukrainian culture, 2023. Technology center. URL: <http://monograph.com.ua/pctc/catalog/book/978-617-7319-95-4.ch3>
- 16.Mazur Y. A visual representation of the Russo-Ukrainian War Through the Perspective of Ukrainian and Russian Milbloggers on Telegram, 2023. Uppsala University URL: <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1795326/FULLTEXT02.pdf>
- 17.PRO фотографію та відео, фотошкола онлайн. URL: <https://www.youtube.com/@photoukraine/videos>
- 18.Reinke de Buitrago S. Visual framings of the war in Ukraine: Evoking emotions and mobilization, 2022. DiscourseNet. URL: [https://discourseanalysis.net/sites/default/files/2022-11/Reinke-de-Buitrago\\_2022\\_DNCWPS\\_8-5.pdf](https://discourseanalysis.net/sites/default/files/2022-11/Reinke-de-Buitrago_2022_DNCWPS_8-5.pdf)
- 19.Shields D. War is Beautiful - The New York Times Pictorial Guide to the Glamour of Armed Conflict, 2015.
- 20.Slovic P., Västfjäll D., Erlandsson A., Gregory R. Iconic photographs and the ebb and flow of empathic response to humanitarian disasters, 2017 PNAS. URL: <https://surli.cc/afjoba>
- 21.Sontag S. Regarding the Pain of Others, 2023. URL: <https://surli.lu/iatqhl>

22. Taylor-Lind A. 5K from the Frontline, 2023. URL:  
<https://www.anastasiataylorlind.com/5k-from-the-frontline>
23. War Is Personal. URL: <https://kochetova.rocks/War-Is-Personal-project>
24. 2023 Contest winners, 2023. World press photo. URL:  
<https://www.worldpressphoto.org/collection/photocontest/2023/winners>
25. 2024 Contest winners, 2024. World press photo. URL:  
<https://www.worldpressphoto.org/collection/photocontest/2024/winners>
26. 2025 Contest code of ethics, 2025. World press photo. URL:  
<https://www.worldpressphoto.org/contest/2025/code-of-ethics>

## IV. ДОКУМЕНТАЦІЯ

### Додаток А

Наталі Севрюкова реагує біля свого зруйнованого житлового будинку після ракетного обстрілу в Києві, 25 лютого 2022 р. Emilio Morenatti



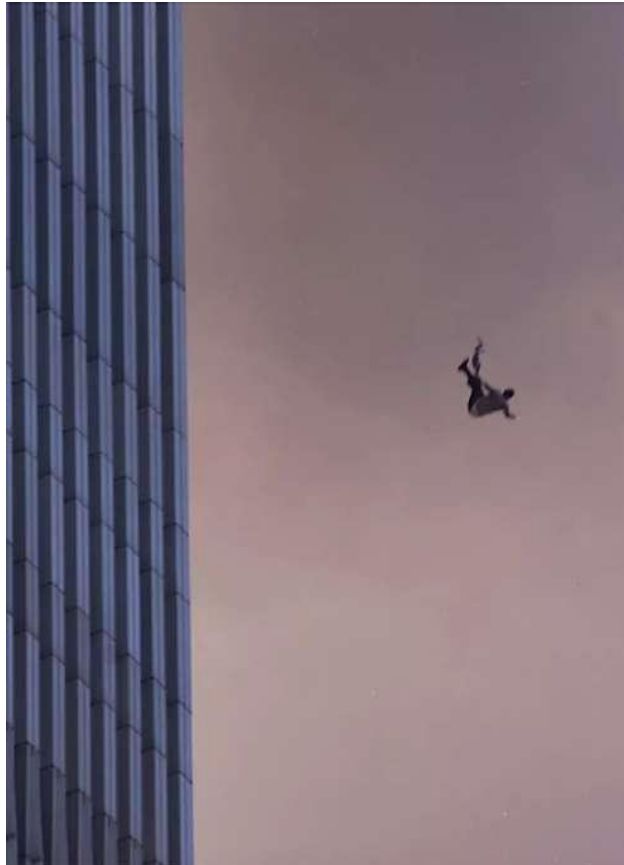
## Додаток Б

Чоловік насмерть випав із палаючого вікна квартири після авіаційного удару Росії по Харкову, 30 серпня 2024 р. Андрій Марієнко



## Додаток В

The Falling Man, 11 вересня 2001. Річард Дрю



## Додаток Г

Жінка чекає на автобусній зупинці, пошкодженій вибухом, у Миколаєві,  
27 жовтня 2022 року. Emilio Morenatti



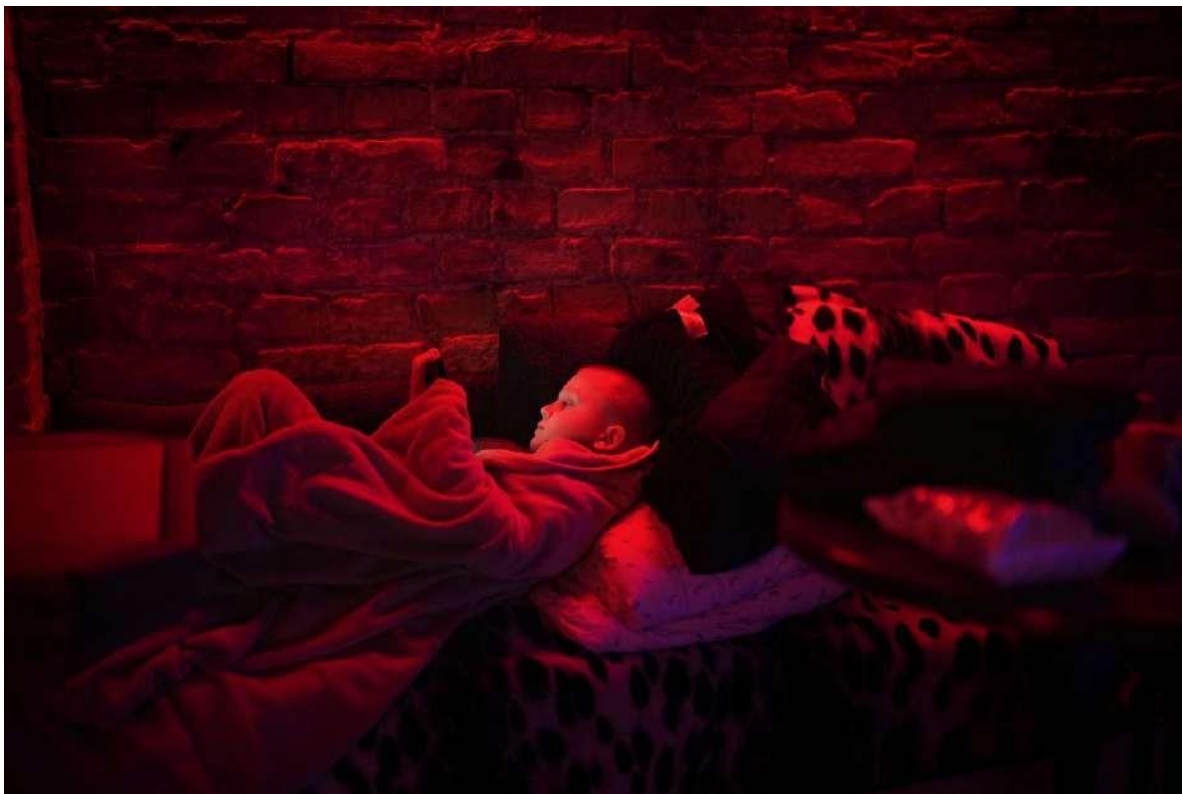
## Додаток Д

Маріанна Підгурська з дитиною на руках серед руїн пологового будинку в Маріуполі, 9 березня 2022 року. Євгеній Малолетка



## Додаток Е

Святослав, 6 років, грається з планшетом у громадському підвалі, який використовується як бомбосховище, Київ, Україна, 24 лютого 2022 року. Emilio Morenatti



## Додаток Ж

Дівчинка малює на блокноті поруч зі своєю матір'ю, поки вони ховаються в київському метро, використовуючи його як бомбосховище, 26 лютого 2022 р.

Emilio Morenatti



## Додаток И

Іграшка на зруйнованому в результаті обстрілів російськими військами  
подвір'ї в селі Новоселівка, 11 квітня 2022 р. Ковальчук Віктор



## Додаток К

Портрет Дмитра Козацького, військового на позивний Орест, який повернувся додому, жовтень 2022 р. Влада та Костянтин Ліберови



## Додаток Л

Мертвий Христос у Гробі. Ганс Гольбейн Молодший



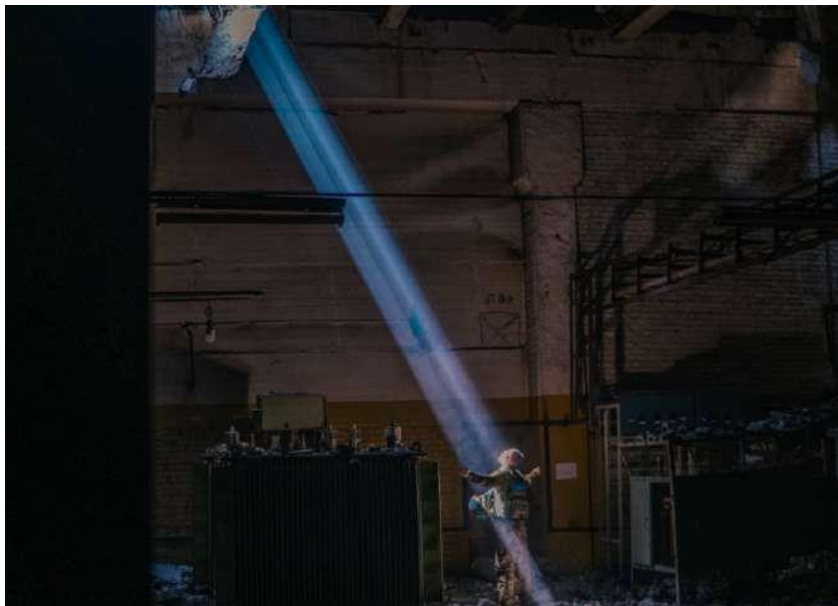
## Додаток М

Останній день Помпеї. Карл Брюллов



## Додаток Н

Світлина «Ореста» з «Азовсталі», 2022. Дмитро Козацький



## Додаток П

Логотип «У фокусі»



## Додаток Р

Фото загиблого сирійського хлопчика Айлана Курді, 2015



## Додаток С

Фото шафи у звільненій від окупантів Бородянці, 6 квітня, 2022. Єлизавета Серватинська / Суспільне



## V. АНОТАЦІЯ

**Ананічева М. Фотографія, як засіб передачі наративів, формування емоційної реакції та збереження колективної пам'яті: аналіз фоторобіт часів повномасштабного вторгнення й виявлення художніх засобів відображення дійсності.**

*Ключові слова:* фотожурналістика, подкаст, фотографія, журналістика, візуальні медіа, аудіовізуальний контент, війна, історія, медіапроект, самовираження, колективна пам'ять.

У роботі досліджується роль фотографії як одного з найефективніших засобів журналістського впливу в умовах війни та збереженні історичної інформації. Аналізуються фотороботи українських та міжнародних фоторепортерів, зроблені під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Виявляються й класифікуються художні засоби та прийоми, які використовують фотографи у своїх роботах. Сформована мета використання цих технік – задля передачі інформації про подію, формування емоційної реакції світу та закладанні конкретних наративів. Особливу увагу приділено тому, як візуальні медіа сприяють формуванню колективної пам'яті, документуванню історичних подій і збереженню людських історій у суспільному дискурсі.

Також розглянуто особливості створення аудіовізуального контенту на прикладі подкасту «У фокусі». Робота підкреслює значення фотографії як інструменту журналістики та етичного виклику в умовах війни.

**Ananicheva M. Photography as a means of narrative transmission, emotional engagement, and collective memory preservation: analysis of photographic works from the full-scale invasion and exploration of artistic tools for representing reality.**

**Keywords:** photojournalism, podcast, photography, journalism, visual media, audiovisual content, war, history, media project, self-expression, collective memory.

This paper explores the role of photography as one of the most powerful tools of journalistic influence in times of war and in preserving historical information. It analyzes the works of Ukrainian and international photojournalists taken during Russia's full-scale invasion of Ukraine. The study identifies and classifies the artistic techniques and methods used by photographers in their visual narratives. The purpose of these techniques is defined as conveying information about events, evoking emotional responses from the global audience, and shaping specific narratives.

Special attention is given to how visual media contribute to the formation of collective memory, documentation of historical events, and the preservation of human stories in public discourse.

The work also examines the creation of audiovisual content through the case study of the podcast «U Fokusi» («In Focus»). It highlights photography's significance as both a tool of journalism and an ethical challenge in the context of war.